

Da Viuldemningen i Randselva sto ferdig i 1958, var det som del av det norske krafteventyret etter andre verdenskrig. Men da slusene lukket seg og vannmagasinet Svarthølen ble etablert, var det også starten på **en langt mørkere historie; om farlige miljøgifter og en storørretstamme på randen av utryddelse**, skriver forfatter og fiskeentusiast Lars Nilssen.

Vannmagasinet Svarthølen ble en sedimenteringsdam for kvikksølv og fluorforbindelser, som stadig virvles opp fra bunnsedimentene og blir med elven ned i Tyrifjorden. **Så ille er det at Mattilsynet har advart mot å spise fisken fra Oslos kommende drikkevannskilde.**

Å FJERNE EN DEMNING.

KOMMENTAR
LARS NILSSEN
Forfatter og journalist

Miljøgiftenes elv. På slutten av 1800-tallet poppet tresli-
periene opp langs de øvre delene av Rands-
elva. Kjemikalier og industriavfall gikk rett i
elven uten tanke på hverken storørret eller
andre miljøkonsekvenser. Industrieventyret
genererte store penger og mange arbeidsplasser.
Viul Træsliperi AS ble etablert i 1893, like
oppstrøms det som skulle bli breddene til
Svarthølen. Fra 1905 til 1969 ble det produ-
sert mer enn 30 000 tonn tremasse årlig. I
tiåret etter at vannmagasinet kom, ble det
benyttet store mengder kvikksølv. Det hindret
begroing og slimdannelse på tømmeret.
Kvikksølv er det eneste giftige grunnstoffet i
naturen som akkumuleres i næringskjeden i
vann, og anses i dag som en av våre mest

alvorlige miljøgifter. Men på 1960-tallet ble rensing av
industriavfall ofret hverken tanker eller penger. I 1969
gikk produksjonen ved Viul over fra tremasse til papptal-
lerkener. Kvikksølvforurensingen ble erstattet med fluor-
forbindelser, miljøgiften som nylig ble forbudt i
skismøring på grunn av sine livsfarlige skadevirkninger på
mennesker og dyr.

Farlige fluorforbindelser. PFAS er en felles beteg-
nelse på en rekke fluorforbindelser som ble synteti-
sert første gang i 1939. De er ekstremt vann- og
smussavvisende og ble flittig brukt utover på
1960-tallet, blant annet i pappservice. Nedbryt-
ningstiden er uendelig lang. Slippes de ut i naturen,
hoper de seg opp i miljøet.

«Selv om fabrikkene er lagt ned, har bedriften et ansvar
for å rydde opp i ulovlig forurensning fra virksomheten. Vi
har gitt bedriften frist til 1. januar 2020 for å sende oss
forslag til tiltak som sikrer dette.»

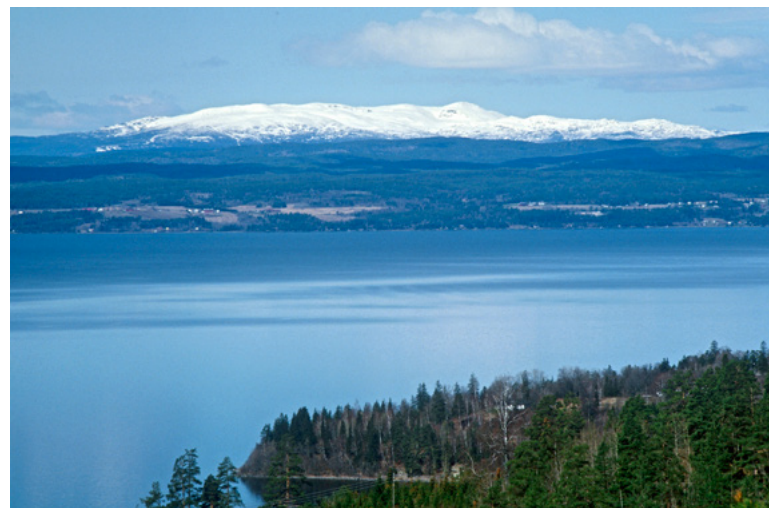
Dette sa sjefen i Miljødirektoratet, **Ellen Hambro**,
da rapporten om forurensingskandalen ble offentlig-
gjort i mai i fjor. Huhtamaki tok pålegget på alvor og
hyret konsultantselskapet Rambøll AS til å foreta nye
undersøkelser og foreslå tiltak for å rydde opp. 23. desem-
ber ble dokumentet «Action plan polluted sedi-
ments in Randselva at Viul» oversendt
Miljødirektoratet.

Utrydningstruet urørret. Storørreten i Tyrif-
fjorden kan bli tyngre enn 15 kilo og eldre enn
20 år. Den unike storørretstammen etablerte
seg her etter siste istid. Storørreten har samme
livsmønster som laks, men bruker store innsjøer
som leveområder, heller enn å vandre ut i salt-
vann. Om høsten svømmer de opp i Randselva
og gyter. Eggene graves ned i elvegrusen, og
ørretungene klekkes påfølgende vår. Etter tre til
fire år forlater de oppvekstområdet sitt, svøm-
mer ned i Tyrifjorden og endrer føde fra insek-
ter til fisk. Krøkle og sik står øverst på menyen.
Den nye matseddelen gjør at den legger på seg
to til tre kilo i året. Når den blir kjønnsmoden,
returnerer den til Randselva for å pare seg der den selv ble
født. Deretter vender den tilbake til Tyrifjorden, en gyte-
vandring den kan gjenta opptil fire ganger i livet.

28. mai 2019 offentliggjorde Miljødirektoratet den
andre av to rapporter om PFAS-forurensing i Tyrifjorden.
Like i etterkant gikk Mattilsynet ut med en advarsel mot å
spise abbor og gjedde fra Tyrifjorden og Randselva. Både
rapporten og advarselen gikk trolig under radaren til kom-
munepolitikere i Oslo. Halvåret etter vedtok de nemlig at
Holsfjorden i Tyrifjorden skal bli hovedstadens kommende
drikkevannskilde. At bunnsedimentene også her er dekket
av fluorforbindelser vi ikke kjenner konsekvensene av, var
ikke med i vurderingen.

Hovedsynderen. Rapporten fra Miljødirektoratet går
lenger enn å konstatere forurensingen. Den avdekker også
opphavet. Analyser av sedimenter og fisk fra Svarthølen
nedstrøms fabrikkene på Viul viste nesten 1000 ganger
høyere PFAS-konsentrasjoner enn de som ble gjort oven-
for. Fra 1969 skiftet fabrikkene eier flere ganger. I 1999 ble
den kjøpt av finske Huhtamaki, verdens største produsent
av engangsbestikk og plastemballasje. Frem til 2014 gikk
maskinene for fullt, før det finske industrikonsernet flyttet
produksjonen til Asia. Nå står fabrikklokalene på Viul
tomme.

I 2019 gikk
Mattilsynet
ut med en
advarsel mot
å spise abbor
og gjedde fra
Tyrifjorden og
Randselva.
Halvåret
etter vedtok
Oslos
politikere at
Holsfjorden
i Tyrifjorden
skal bli hoved-
stadens
kommende
drikke-
vannskilde.

Reservevannforsyning Oslo er avhengig av én vannkilde: Mari-
dalsvannet. For å sikre byen rent vann dersom dette blir satt ut av
spill, skal Holsfjorden i Tyrifjorden, tilknyttet vannforsyningen i
2028. Foto: BJØRN RØRSLETT/SAMFOTO/NTB SCANPIX

Det skisseres to alternativer for å hindre fortsatt forurensing fra Svarthølen og ned i Tyrifjorden. Enten kan det giftige bunnslammet dekket med et «teppe» for deretter å etablere ny bunnstruktur, eller hølen kan tørrlegges og de giftige sedimentene fjernes og deponeres et egnet sted.

**Unik storørret-
stamme** Tyrif-
fjordens storørret-
stamme bruker
Randselva til
å gyte, og er i dag
kritisk truet. På
bildet har lokal
fisker Bjørn Smith
fra Hønefoss fått en
ørret på flue på cirka
8 kilo. Ørreten på
side 49 er også tatt
av Smith, også den
på cirka 8 kilo. Smith
innehar også Norges-
rekorden for ørret
tatt på flue med en
fisk på 10,6 kilo –
tatt i Randselva
i 2001.

Foto: LARS NILSSEN

Viul Kraftverk satte en stopper
for gytevandringene. Hver høst
etter demningen sto ferdig i 1958
kunne man se ørreter større enn ti
kilo hoppe opp mot demningsveg-
gen i desperate forsøk på å komme
frem dit instinktene trakk dem.
Den 2,8 kilometer lange elvestrek-
ningen oppstrøms Viuldemningen
var selve livmoren til storørretstam-
men, og konsekvensene ble fatale.
De to siste tiårene har det vært
registrert mindre enn 100 gyteindi-
vider, og den 10 000 år gamle unike
stammen er kritisk truet.

Hva nå? Dokumentet slår fast at det fortsatt lekker foru-
renset olje fra fabrikkområdet, og at det ligger kilovis med
fosforforbindelser i elvegrusen ned mot dammen. I selve
Svarthølen estimeres det til å være mer enn 120 kilo fos-
forforbindelser bundet i bunnsedimentene.

Det redegjøres for hvordan fabrikkområdet kan renses
og tettes, og det skisseres to alternativer for å hindre fort-
satt forurensing fra Svarthølen og ned i Tyrifjorden. Enten
kan det giftige bunnslammet dekket med et «teppe» for
deretter å etablere ny bunnstruktur, eller hølen kan tørr-
legges og de giftige sedimentene fjernes og deponeres et
egnet sted. Begge forslagene innebærer etablering av et

nytt løp for Randselva i det aktuelle området i perioden
opprydningsarbeidene vil pågå. Å risikere oppvirkning av
mange titalls kilo miljøgifter av verste sort, er livsfarlig og
uaktuelt.

Huhtamakis konsulenter anbefaler teppeløsningen,
hovedsakelig fordi det er det rimeligste. Velges dette alter-
nativet, vil det giftige slammet ligge der som en evig trus-
sel. Randselva kan ha flomtopper på mer enn 400
kubikkmeter vann i sekundet. Teppeløsningen forutsetter
derfor en kontinuerlig overvåking i uoverskuelig fremtid.
Hvilke løsning som velges, er ennå ikke avklart. Det pågår
fortsatt forhandlinger mellom Huhtamakis advokater og
Miljødirektoratet om hva som skal gjøres, og hvem som
skal finansiere oppryddingen.

Riv skiten! Populasjoner av virveldyr på kloden er redu-
sert med 70 prosent på 50 år. Det har gått hardest utover
ferskvannøkosystemer, hvor oppdemming av elver i for-
bindelse med vannkraft er hovedsynderen. 1. mars i fjor
vedtok FN's generalforsamling at 2021–2030 skal være
FNs tiår for restaurering av økosystemer. Tømming og
rensing av Viuldammen er en ypperlig anledning til å
fjerne den ødeleggende demningen. Dette gjør det mulig å
gjenskape de viktigste gyteområdene til etterkommerne av
den norsk urørreten.

**Det vil være en verdig start på tiåret og avgjø-
rende for skjebnen til en av våre viktigste og mest
unike storørretstammer.**

Gytehindre og giftutslipp Kveldsstemming ved Randselva, som tiltrekker seg ivrige fiskere hele året. Etter at Viuldemningen ble bygget i 1958, er dette så langt storørreten kommer. Stammen er fredet for fiske fra 20. september til 30. april. Foto: BJØRN SMITH